

VIDÉKFEJLESZTÉS ÉS VÁNDORLÁS

VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAMOK ELVÁNDORLÁSRA ÉS VÁNDORLÁSI HAJLANDÓSÁGRA GYAKOROLT HATÁSA MAGYARORSZÁGI KÖZSÉGEK LAKÓI KÖRÉBEN²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.1.105>

ELMÉLETI HÁTTÉR

A doktori értekezés témája a vidékfejlesztési támogatások és a vidéki településekről történő elvándorlás összefüggésrendszerének feltárása. A fő kérdés, amivel a disszertáció foglalkozik, hogy miként befolyásolják a vidékfejlesztési programok a vidékről való elvándorlást.

A vidéki népességcsökkenés megállítása a területi fejlesztéspolitikáknak olyan célja, amely régi időkre nyúlik vissza. E politikák egyik fő félelmét a város-vidék vándorlások által a fogadóterületeken potenciálisan okozott társadalmi konfliktusok jelentik, amely a fejlesztéspolitikai dokumentumokban nem egyszer explicit módon is testet ölt. A közép-európai országokban, s ezen belül is főként Magyarországon, ez a cél teljesen transzparens (VM 2012). A magyar eset vizsgálatának relevanciáját támasztja alá továbbá, hogy magas mind a vidéki népesség aránya, mind pedig a városi és vidéki életszínvonal közötti különbség. A késleltetett iparosodás és a megszakított városiasodás következtében a városi és vidéki népesség közötti különbség tekintetben, hogy mennyire kitettek a szegénységnek és kirekesztettségnek, az egyik legmagasabb Európában a vidéki népesség kárára.

Az európai vidékfejlesztés-politikák kifejezetten nem nevezik meg a vidéki népességcsökkenés megállítást főbb céljukként, ám ez a cél a magyar fejlesztési dokumentumokban központi szerepet kap. A Magyar Vidékstratégia központi fő célkitűzéseként a vidék „népességmegtartó képességének” javítása áll, amelyet vidékfejlesztési támogatások folyósításával kíván elérni (VM 2012). Korábbi tudományos eredményekre alapozva legalábbis szkeptikusan kell fogadnunk, hogy a küldő területek fejlesztése egyértelműen az elvándorlók arányának csökkenésével járna (Rhoda 1983, de Haas 2007).

de Haas (2014) munkájának alapján a vándorlást a társadalmi változás alkotóelemének kell tekintenünk (nem pedig egy attól távol eső tényezőnek, amelyek „csupán” egymásra hatni képesek). A szerző a vándorlás ilyen személetére vonatkozó javaslatában Sen (2001) fejlesztéssel kapcsolatos, illetve Carling (2002) nem-önkéntes mobilitásra vonatkozó elgondolására alapoz. A szerző a vándorlást személyes vágyak (aspirációk) és lehetőségek eredőjeként és eredményeként képzelel el, amely vágyak és lehetőségek ugyanakkor egymással is összefüggésben állnak. A disszertációban az elméletet arra használtam, hogy arra alapozva egy empirikus keretrendszert hozzak létre a fejlesztés (vagy tágabban: társadalmi változás) és a vándorlás (illetve vándorlási aspirációk) összefüggésrendszerének vizsgálatára.

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont.

2 Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, 2021. Témavezető: Letenyei László. A védés időpontja: 2021. 12. 02. Minősítés: summa cum laude. A teljes disszertáció angol nyelven elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1187/1/Horzsa_Gergely_den.pdf

A disszertációban négy kutatási kérdést fogalmaztam meg:

1. A vidékfejlesztési támogatások általánosságban véve sikeresen csökkentették-e a vidék-város vándorlást Magyarországon?

A kérdés párhuzamba állítható a magyarországi Nemzeti Vidékstratégiával (VM 2012), amely átfogó céljaként a vidék „népességmegtartó képességének” javítását tűzte ki.

2. A fejlesztési támogatások vándorlásra gyakorolt hatásai mutatnak-e különbséget az eltérő társadalmi-gazdasági, helyzetű területi egységek között?

Mind a nemzetközi, mind a belső vándorlást vizsgáló tudományos források körében számos szerző érvel amellett, hogy az életszínvonal javulása nem jár hasonló vándorlási következményekkel a különféle társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező térségekben (Arclean–Glomm–Schioapu 2012, Dustmann–Okatenko 2014, Kupiszewski–Durham–Rees 1998, Rhoda 1983).

3. A társadalmi-gazdasági élet különböző aspektusait célzó fejlesztési beavatkozások másféle hatást gyakorolnak-e az elvándorlásra?

A kérdés kiindulópontját azok az kutatások jelentik, amelyeket összefoglalva Rhoda (1983) bemutatta: míg egyes tényezők javítása (így a jövedelmi helyzet javulása) valóban hathat az elvándorlások csökkentése irányába, mások (így a mezőgazdasági automatizáció vagy a kulturális tőkébe történő beruházások) ellentétes hatással járhatnak.

4. Befolyásolják-e a fejlesztési programok a helyiek vándorlási aspirációit a lehetőség(képesség)-struktúrák megváltoztatásán keresztül?

deHaas(2014)értelmezésében a vándorlás lehetőségei és aspirációi eredője, amelyek ugyan teoretikusan elválaszthatók, de szoros összefüggésben állnak egymással. A vándorlással kapcsolatos döntéshozásra, annak a helyi változáspercepciókkal való összefüggésrendszerére vonatkozó érvényes megállapításokat tehetünk tehát e struktúrák vizsgálatával. Ehhez szükséges mind az érzékelt társadalmi változások, mind az egyéni vándorlásértelmezések mélyreható vizsgálata.

MÓDSZEREK

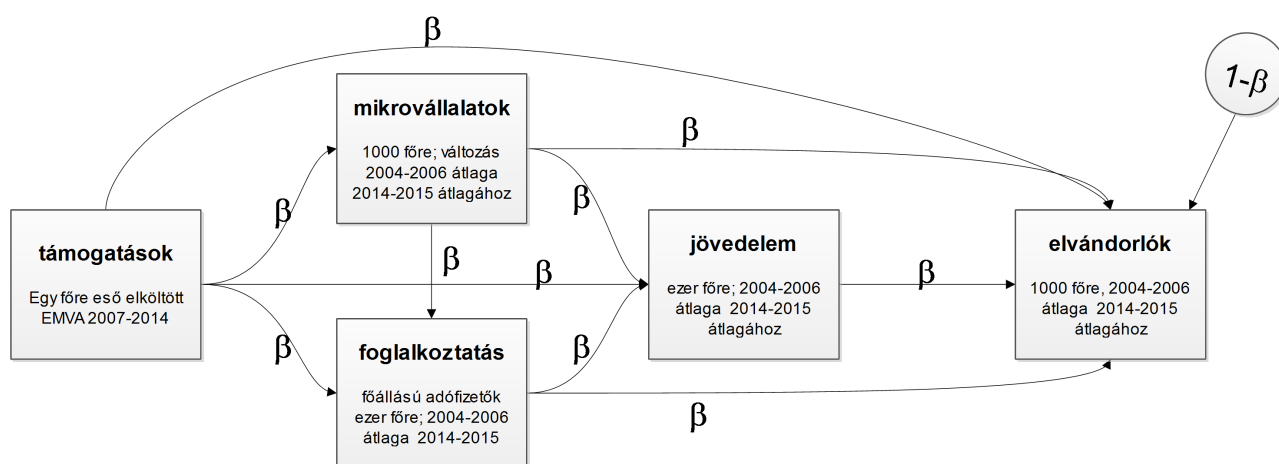
A vidékfejlesztési támogatások hatáselemzéséhez települési szintű adatbázist hoztam létre, amelynek egyes eseteit Magyarország települései képezik (n=3166; olyan települések is ide tartoznak, amelyek az 1990-es évtől kezdődően egyesültek másokkal). Következő lépésben különböző adatforrásokból számos, a településekre vonatkozó változóval (elhelyezkedésüket, jogi-adminisztrációs státusukat és gazdasági-társadalmi, infrastrukturális helyzetüket, támogatottságukat megragadni képes) került bővítésre az adatbázis, amelyek körét népszámlálási adatok segítségével számított változók is kiegészítik. A végleges adatbázis így 1168 változóból és körülbelül 4 millió adatpontból áll.

Az adatbázis főként longitudinális adatokat tartalmaz, amelyek Magyarország rendszerváltás utáni történetét, illetve ezen belül is, az első EU-s költségvetési ciklus történetét követik végig (2007–2013 közötti időszak, illetve az ezt közvetlenül megelőző és követő évek). A longitudinális adatok alkalmazására azért volt szükség, hogy keresztmetszeti kutatás helyett a gazdasági-társadalmi változásra vonatkozó adatelemzésre adhassanak alapot. A fejlesztési támogatásokra vonatkozó adatok keresztmetszeti változóként kerültek az adatbázisba. Noha az igényelt, megszerzett és elköltött forrásokkal kapcsolatos adatok meglehetősen

részletességgel és valamennyi évre vonatkozóan rendelkezésre állnak, a későbbi modellalkotás során a 2007–2013-as költségvetési ciklus során kifizetett támogatások egy egységként, mint „kezelés” szerepelnek.

A kutatásban használt útmodellek struktúrája szakirodalmi megállapítások, illetve fejlesztéspolitikai dokumentumok alapján került megalkotásra. A modellekben a helyi szinten elköltött EMVA (Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap) források szerepelnek magyarázó változóként, míg az egyetlen végső függő változóként az elvándorlások népességhez viszonyított változása szerepel (ciklust követő hároméves mozgóátlag a ciklust megelőző hároméves mozgóátlagához képest). Az útmodell köztes változói a helyi munkaerőpiac egyes aspektusainak népességarányos változását ragadják meg (mikrovállalkozások, foglalkoztatottság és jövedelem). A több almintára vonatkozóan (amelyeket a falvak, illetve a támogatások típusai definiálnak) összesen 15, azonos struktúrájú útmodell került felállításra.

1. ábra. Az útmodellek struktúrája (saját szerkesztés)

A kutatómunka másik elemét egy kvalitatív kutatási szakasz jelentette, amely során 2014 és 2019 között 8 magyarországi nem-agglomerációs községben végeztünk terepkutatást azzal a kiemelt céllal, hogy a társadalmi-gazdasági változásokkal, illetve város-vidék kapcsolatokkal, város-vidék vándorlással kapcsolatos kérdésköröket járjuk körbe. A kutatásokat magam vezettem, a kutatócsoportok pedig jórészt az Angelusz Szakkollégium tagjaiból, társadalomtudományi szakok hallgatóiból álltak. A terepmunkák hossza egyenként egy-egy hét volt, amelyek során egy (vagy két esetben két) településen végeztünk adatfelvételt, egy kivétellel a nyári hónapok során. Összesen 163 félig-strukturált interjút rögzítettünk helyi, változatos társadalmi-gazdasági háttérű és helyi szerepet betöltő válaszadóval. Az interjúk hossza átlagosan 78 perc volt, így közel 211 óras hanganyag szó szerinti leírata adott alapot a kvalitatív elemzések elvégzéséhez. A terepek maguk is sokfélék voltak, mind fejlesztési támogatottságukat, mind vándorlási és munkaerőpiaci adataikat tekintve.

Noha a vizsgálati terepek tekintetében előfordult, hogy (EU-s) fejlesztési projektek konkrét és közvetlen vándorlásra gyakorolt hatását figyelhettük meg, a vizsgálat célja sokkal inkább az volt, hogy a helyi változások percepciója (beleértve konkrét fejlesztések megjelenését is) és a személyes vándorlási aspirációk összefüggésrendszerét tárhassuk föl. A személyes, változásokról szóló narratívákban noha megjelennek konkrét fejlesztési projektek is, határaik elmosódnak és egybeolvadnak másokkal.

A változások, valamint a vándorlási lehetőségek és aspirációk narratíváinak elemzéséhez de Haas (2014) elméleti koncepciójára alapozva egy csoportosítási rendszert alkottam meg. Az önkéntes mobil, az önkéntes immobil és a nem-önkéntes immobil válaszadók csoportjai a vándorlás melletti és maradás melletti narratíváinak minősége (pozitív/negatív) alapján kerültek besorolásra. A „beletörődött immobil” válaszadókat a

mobilitási narratíváik, illetve egy standard kérdésre adott válaszaik alapján határoztam meg, amely kérdés arra vonatkozott: mit tennének, ha nyernének a lottón. A jellemző „helyi változás” narratívák vándorlási narratívákkal való összekapcsolása adott lehetőséget a kutatási kérdésre választ adni képes elemzés elvégzéséhez.

EREDMÉNYEK

Statisztikai adatelemzés

A lineárisregresszió-alapú útmodellezés (amely több, település-, illetve támogatástípus alapján értelmezett almintákon készült) átfogó, teljes mintán készített eredményei alapján összességében azt mondhatjuk, hogy a fejlesztések és vándorlások nem állnak egymással közvetlen kapcsolatban, ám a hátrányos helyzetű települések almintáján az EMVA támogatások közvetlenül, illetve közvetítő (munkaerőpiaci) változókon keresztül pozitívan hatnak az elvándorlásra (azt facilitáló, vagyis „káros” módon). Hasonlóan pozitív, illetve az „elvárt” negatív hatás nem jelentkezik azon községek almintáján, amelyek sem elővárosi, sem hátrányos helyzetű zónákba nem tartoznak. Korábbi kutatásokból azt is megfogalmazhatjuk, hogy a társadalmi-gazdasági környezet különféle aspektusainak változása különféle hatást gyakorol a vándorlásokra. Az EMVA fejlesztési támogatások különböző „tengelyeinek” megkülönböztetésével arra is lehetőségem volt, hogy fejlesztési célok szerinti bontásban vizsgáljam ezeket az összefüggéseket. Mindemellett, a hátrányos helyzetű („LHH-s” kistérségbe tartozó) községeket megkülönböztethettem az agglomerációs községek almintáitól is.

Az elemzések során világossá vált, hogy az általános eredmények valóban elfednek egymással ellentétes irányú parciális összefüggéseket. A modellekben hasonlóságok is akadnak: földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül megállapítást nyerhetett, hogy

1. Mind a vállalkozások, mind a foglalkoztatottak arányának növekedése hatással van a jövedelmek növekedésére.
2. A mikrovállalkozások arányának emelkedése nem jár a foglalkoztatottak arányának növekedésével.

Az elvándorlás a vállalkozások arányának, a foglalkoztatottság mértékének és a jövedelmi helyzetnek a változásával is kapcsolatban áll, ám a különböző településtípusokon különféleképp:

3. A foglalkoztatottság és a jövedelmi helyzet pozitív kapcsolatban áll az elvándorlásokkal: minél magasabb az egy főre eső értékük növekedése a hátrányos helyzetű településeken annál nagyobb mértékben nő az elvándorlók aránya is. Az agglomerációs településeken a jövedelmi helyzet javulása szintén növeli az elvándorlást, a foglalkoztatottság növekedése itt azonban csökkenti azt.
4. Ellentétben a foglalkoztatottsági és jövedelmi helyzettel, a mikrovállalkozások arányának növekedése a hátrányos helyzetű településeken az elvándorlók arányának csökkenésére hat.

A fejlesztési támogatások néhány esetben közvetlenül is hatnak az elvándorlásokra:

5. A mezőgazdasági versenyképességre fordított támogatások (az EU-s vidékfejlesztés-politikának úgynevezett „1. tengelye”) negatívan (csökkentő hatással), a mezőgazdasági fenntarthatóságba történő beruházások („2. tengelye”) pozitívan (növelő hatással) járnak az elvándorlásokra a hátrányos helyzetű térségekben.
6. A szűkebb értelemben vett vidékfejlesztési támogatások („3. tengelye”) negatív („elvárt”) hatással járnak az elvándorlásokra a hátrányos helyzetű és agglomerációs településeken, a közösségfejlesztési („4. tengelye”, LEADER) beruházások pedig pozitív („nemvárt”) emigrációs hatással járnak a hátrányos helyzetű településeken.

A támogatások migrációra gyakorolt gyakran gyenge és jelentéktelen közvetlen hatásai mellett azok munkaerőpiacra gyakorolt hatásai sokszor szignifikánsak és pozitívak.

7. Földrajzi és társadalmi-gazdasági helyzetűtől függetlenül, a 3. és 4. tengelyes támogatások (vagyis a nem-mezőgazdasági támogatások) nagymértékben járultak hozzá új mikrovállalkozások létrejöttéhez. Hátrányos helyzetű településeken emellett az 1. tengelyes támogatások is hasonló eredménnyel jártak.
8. A támogatások közül a 3. tengelyen elköltöttek voltak azok, amelyek pozitív hatást gyakoroltak a foglalkoztatottságra, ám ez az állítás nem igaz a hátrányos helyzetű településekre.

A hátrányos helyzetű településeken az EMVA-források érdemi hatásokkal jártak. Ezeken a helyeken a vidékfejlesztési források sokkal meggyőzőbben álltak kapcsolatban mind a vállalkozások arányának változásával, noha még a mezőgazdasági támogatások sem tudtak foglalkoztatottságot növelni, amely a jövedelmek növekedésének is oka lehetne. A növekvő jövedelmek és javuló foglalkoztatottsági helyzet ugyanakkor az elvándorlások növekedésével járna, míg a vállalkozások arányának növekedése inkább az elvándorlók arányának csökkentéséhez járulnak hozzá. Minthogy ezek a hatások részben-egészben kioltják egymást, a különböző típusú támogatások átfogó hatása is változatos képet mutat. Míg a mezőgazdasági beruházások inkább az immobilitáshoz járulnak hozzá, a vidékfejlesztési támogatások csak azért tesznek ugyanígy, mert képtelenek érdemben és hosszú távon hozzájárulni a foglalkoztatottság növeléséhez.

A megállapítások párhuzamba állíthatók Rhoda (1983) állításaival, miszerint a fejlesztések különböző típusai más hatásokkal járnak, illetve hogy el kell vetnünk azt az elterjedt elképzelést, miszerint a küldő területek fejlesztése egyértelműen az elvándorlások csökkenésével jár.

Kvalitatív terepmunka

A disszertációmban bemutatott terepmunka-sorozat eredményeit elemző fejezetben nemcsak arra voltam képes, hogy makrostatisztikai elemzéseket követően mikroperspektívában is megvizsgáljam a fejlesztés-vándorlás összefüggéseket, hanem arra is, hogy a kvantitatív elemző rész eredményeit értelmezzem, ezáltal is növelve az eredmények érvényességét. Az interjúelemzést a személyes helyi változásnarratívák és az interjúalanyok személyes (im)mobilitási narratíváinak vizsgálatára alapoztam, és az alábbi megállapításokat tettem:

- Az önkéntes immobilitást mint stratégiaalkotást a helyi lehetőségstruktúrák, ezen belül is a helyi karrierlehetőségek határozzák meg (a pusztai foglalkoztatottság helyett), továbbá a helyi, vidéki környezet által biztosított szabadság- és függetlenségérzékelés (a virágzó helyi közösségi élet helyett), valamint a szoros személyes kapcsolatok gyakorolnak erre még nagy hatást (a közösséghez tartozás élménye és a gyenge közösségi kötések helyett). Mindazonáltal, azok a fejlesztési projektek is megjelennek az önkéntes helyben maradók narratíváiban, amelyek a helyi hétköznapokat teszik komfortossá (köztermékek, infrastruktúra, kulturális élet), de ezek szerepe a migrációs (maradási) döntéshozásban csupán másodlagos.
- A személyes karrierlehetőségeket támogató fejlesztési programok (mint a családi gazdaságok, vagy kisipari-ipari – *high-tech* ipari termelést támogatók) szerepe sokkal magasabb a helyben maradásban, ám ez a kijelentés csak a tulajdonosok és menedzserek körére érvényes. Ez magyarázza a regressziós modellekben látott negatív vállalkozás-elvándorlás összefüggéseket is.
- Ezzel szemben a foglalkoztatottság növekedése két aspektusból is ösztönözheti az elvándorlásokat: egyfelől azért, mert a helyiek foglalkoztatása nagyjából nem a helyi álláslehetőségektől, hanem a

közeli városokétól függ. Másfelől pedig, mert azok a helyi állások, amelyeket fejlesztési támogatásokból valósítottak meg, időszakosak és ezért nagy bizonytalansággal járnak, legfeljebb elhalasztani képesek az elvándorlásokat.

- Átfogóbban szemlélve a fejlesztési programokat, azok a legjobb esetben is csak ideig-óráig, a projektek véghezviteléig képesek munkahelyeket teremteni, és nem járnak hosszabb távú következményekkel. A fejlesztések negatív következményei viszont számos interjúalany narratívájában megjelennek: a fejlesztések korrupcióval, bürokratikus nehézségekkel, eladósodottsággal, helyi állások megszűnésével járnak (például a mezőgazdasági automatizáció következtében), és bizalmatlansági helyzetet teremtenek a helyi társadalmakban. E megállapítások nemcsak a regresszióelemzés eredményeit támasztják alá, hanem az ezekben tapasztalt összefüggések tartósságára is következtetni engednek.
- Amellett, hogy az interjúkból kitűnik a vándorlás pusztán lehetőségének jóllétet fokozó hatása, az is tetten érhető, hogy úgy a vándorlást, mint a nemvándorlást a szabadságkeresés nagy mértékben befolyásolja.
- A migráció mint „*annak szabadsága, hogy eldönthessük, hol élünk*” (de Haas 2014:26) hozzájárul a szabadságok más formáinak növekedéséhez, ám ezek a szabadságértelmezések szubjektívek, s így a (nem) vándorlásra vonatkozó elképzelések is e személyes szabadságértelmezésektől és-rangsoroktól függenek. Néhány válaszadó számára a szabadságot adott esetben a vidéki élet által kínált fizikai szabadság és egyéb szabadságtípusok, míg mások számára a városi élet által kínált szabadságelemek jelentik. Egyes válaszadók számára az önmegvalósítás vidéki kontextusban kínált lehetősége fontosabb, mint egy városi állás, amely még emelkedő jövedelmi helyzet mellett sem tud a számukra fontos életcélok, karrier megvalósításához hozzájárulni.
- Mikroperspektívában épp ezeknek a szabadságösztönző tényezőknek a hiánya az, ami miatt a magyarországi vidékfejlesztési programok általánosságban hatástalannak bizonyulnak és nem járnak az elvárt eredményekkel – Amartya Sen (2001) fogalma alapján nem is értelmezhetők fejlesztésként. Sőt, a fejlesztések, számos interjúalany narratívájában szabadságcsökkentő tényezőkként merülnek fel úgy a személyes, mint a közösségi szinten.
- Míg egyes vidékfejlesztési projektek megjelennek a válaszadók narratíváiban, azok a személyes változásnarratívák elemeiként, ezekbe beágyazottan érhetők tetten. Ezek körében olyan hanyatlásnarratívákkal is szép számmal találkozhatunk, amelyek a személyes lehetőségek korlátozásával járnak, például az ingázás (romló infrastruktúra és tömegközlekedés), az oktatás (falusi iskolabezárások), a kereskedelmi és karrierlehetőségek beszűkülése vagy a helyi társadalmi mozgásterek beszűkülése (helyi önkormányzatok csökkenő bevételei és feladatkörei) terén. Míg a pozitív változásokat is számos helyen szerepeltetik elbeszéléseikben, a válaszadók számára ezek a változások nem azok, amelyekre a (nem)vándorlási döntésüket alapozzák.

Mind az elvándorlás, mind a maradás mint aspiráció, személyes szabadságmaximalizációs stratégiák eredményeképp születik meg. Állások és foglalkoztatottság helyett a személyes önkiteljesítés-karrier (ideértve a vállalkozást) az, ami mind a maradást, mind az elvándorlást meghatározza. A helyi közösségi élet, jóléti szolgáltatások vagy az általánosságban vett „vidéki idill” helyett a személyes erős kötések és a helyi idill szabadságmaximalizációs elemei játszanak szerepet a maradásban. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a statisztikai adatelemzések során is a fejlesztések épp ezen aspektusai támogatták a helyben maradást, míg más aspektusok nem vagy épp ellentétes hatásokkal jártak, amelyek közül egyesek magából a fejlesztési-pályázati rendszer belső struktúrájából adódnak.

SZINTÉZIS

A kutatómunka kutatási eredményei közvetlen tudományos hasznuk mellett rávilágítanak általánosabb társadalmi-gazdasági összefüggésekre is. A dolgozat összességében azzal foglalkozott: szükségünk van-e fejlesztési programokra egyáltalán. A válasz abban rejlik: politikai közösségként milyen célokat tűzünk ki magunk elé. A fejlesztések során redistributív eszközökkel igyekszünk felzárkóztatni meghatározott társadalmi csoportokat, s a fejlesztési programokra a társadalmi egyenlőtlenségeket felszámoló eszközként tekintünk. De nem azok. A fejlesztéspolitikai eszközök jelen állapotukban a piaci és a redistributív rendszerek legkárosabb elemeit ötvözik: a támogatások egy túlbürokratizált rendszeren keresztül kerülnek elosztásra, ugyanakkor a potenciális kedvezményezetteknek versenyezniük kell értük, amely során többet nyom a latban az adminisztrációs elvárásoknak való megfelelés képessége, mint a rászorultság. Mindezek mellett, a támogatások hosszú távú hatásait nagyon ritkán elemzik kielégítő módon, sokszor csupán a költségek pusztá számbavétele történik meg, amely önmagában, mindenféle mért hatás hiányában is megelégedéssel töltheti el a szakértőket: legalább lassítjuk a támogatások hiányában elképzelhető még meredekebb hanyatlást. Amartya Sen fejlesztésértelmezését szem előtt tartva ez a kép nem is lehetne messzebb a valóságtól, hiszen ezek a programok, amennyiben a szabadsághiányos állapotok megerősítéséhez járulnak hozzá, nem nevezhetők fejlesztésnek – ellenkezőleg.

A vidékfejlesztés-politika egyik fő céljaként a személyek „helyben tartását” tűzi ki célul, és sajátos módon sok esetben – ahogy a disszertációmban bemutatott eredmények is ezt igazolják – épp a fejlesztések diszfunkcionális következményei járulhatnak hozzá ehhez a célhoz. Mit tegyünk, ha a személyek helyben tartása a cél? A szarkasztikus válasz a kutatásom eredményei alapján az volna: akadályozzuk meg a jövedelmek növekedését, csökkentjük a munkalehetőségeket, tartjuk fent a vidéki-városi közlekedési nehézségeket és ingatlanár-különbségeket, és teremtsünk függőségi helyzeteket a vidéki társadalomban. A kutatási eredmények azonban rávilágítanak a fejlesztési programok etikus és a szabadságelemeket erősítő aspektusaiban rejlő lehetőségekre is. Bár középtávon és általánosságban ezek a típusú fejlesztések (az elvándorlásra való képességének emelésén keresztül) hozzájárulhatnak a vidéki népesség egy részének elvándorlásához, hosszú távon az egyetlen, etikusan is tolerálható fejlesztési útnak tűnnek. Az önmegvalósítás lehetőségéhez hozzájáruló vállalkozásösztönzés, a helyi politikai hatalom megerősítése, a személyek helyi gazdasági mozgásterének javítása és a vidéki tér által nyújtott fizikai és társadalmi szabadságelemek megerősítése olyan fejleszhető elemek, amelyek a vidékfejlesztés etikus útjait jelentik.

HIVATKOZÁSOK

- Arclean, C. – Glomm, G. – Schiopu, I. (2012) Growth effects of spatial redistribution policies. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 36(7), 988–1008. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jedc.2012.01.004>.
- Bakewell, O. (2008) 'Keeping Them in Their Place': The Ambivalent Relationship between Development and Migration in Africa. *Third World Quarterly*, 29(7), 1341–1358. <https://doi.org/10.1080/01436590802386492>
- Bakucs Z. – Fertő I. – Benedek Zs. (2019) Success or Waste of Taxpayer Money? Impact Assessment of Rural Development Programs in Hungary. *Sustainability*, 11(7), 1–23. <https://doi.org/10.3390/su11072158>
- Bálint L. – Obádovics Cs. (2018) Belföldi vándorlás. *Demográfiai portré*, (1), 217–236. Elérhető: <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638> [Letöltve: 2022-01-27].
- Balogh P. (2012) *Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságsszociológiai elemzése*, Doctoral School of Sociology, Corvinus University Budapest. Elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/657/1/Balogh_Peter.pdf [Letöltve: 2022-01-27].
- Bell, M. – Charles-Edwards, E. – Ueffing, P. – Stillwell J. – Kupiszewski, M. – Kupiszewska, D. (2015) Internal Migration and Development: Comparing Migration Intensities Around the World. *Population and Development Review*, 41(1), 33–58. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00025.x>.
- Carling, J. (2002) Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(1), 5–42. <http://dx.doi.org/10.1080/13691830120103912>.
- Csurgó B. (2013) *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum – MTA TK SZI.
- de Haas, H. (2007) Turning the Tide? Why Development Will Not Stop Migration. *Development and Change*, 38(5), 819–841. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-7660.2007.00435.x>.
- de Haas, H. (2010) Migration and Development: A Theoretical Perspective1. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>.
- de Haas, H. (2014) Migration Theory – Quo vadis? *IMI Working Papers* (100): International Migration Institute, University of Oxford.
- Dustmann, C. – Okatenko, A. (2014) Out-migration, wealth constraints, and the quality of local amenities. *Journal of Development Economics*, (110), 52–63. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2014.05.008>.
- Easterly, W. (2014) *The Tyranny of Experts: Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor*. New York: Basic Books.
- Fertő I. – Varga Á. (2015) Az európai uniós támogatások hatása a kistérségek helyzetére. *Tér és Társadalom*, 29(1), 116–131. <http://dx.doi.org/10.17649/TET.29.1.2667>
- Halfacree, K. H. – Boyle, P.J. (1993) The challenge facing migration research: the case for a biographical approach. *Progress in Human Geography*, 17(3), 333–348. <http://dx.doi.org/10.1177/030913259301700303>.
- Kovács I. (2012) *A vidék az ezredfordulón*. Budapest: Argumentum. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/12700/12727/12727.pdf> [Letöltve: 2022-01-27].
- Kupiszewski, M. – Durham, H. – Rees, P. (1998) Internal Migration and Urban Change in Poland. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 14(3), 265–290. <http://dx.doi.org/10.2307/20164035>.
- Rhoda, R. (1983) Rural Development and Urban Migration: Can We Keep Them down on the Farm? *International Migration Review*, 17(1), 34–64. <http://dx.doi.org/10.2307/2545923>.
- Schewel, K. (2020) Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies. *International Migration Review*, 54(2), 328–355. <http://dx.doi.org/10.1177/0197918319831952>.
- Sen, A. (2001) *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2007) „Új Magyarország” *Vidékfejlesztési Program*. Elérhető: http://www.terport.hu/webfm_send/179 [Letöltve: 2022-01-27].
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2012) *Nemzeti Vidékstratégia 2020*. Elérhető: http://www.terport.hu/webfm_send/2767 [Letöltve: 2022-01-27].